

Գեղեցիկ գաղափար մը կար թիչ ժաւանակ յառաջ, այսինքն է ք. Պատկանեանի գործերը հայերէն թարգմանելով հայ ժողովողեան մասշնէր ընել: Այս գովելի ծրագիրը մնաց դժբախտաբար լոկ գաղափար եւ կ'երեւայ թէ մոռցուցաւ իսկ: Բայց այսօր պէտք ենք յիշել՝ որ ոչ լոկ ք. Պատկանեանի, այլ եւ Մկրտիչ Էմինի գործերը պէտք է անհրաժեշտ մատչելի ընել այն մասին, որ եւրոպական այն լեզուներուն անտեղեակ է. վասն զի անտարակոյտ համոզուած է ամենայն ոք թէ անցելոյն ուսումնասիրութիւնն ոչ ինչ նուազ կրկնական եւ օգտակար նշանակութիւն ունի, քան լոկ ներկային քննութիւնը:

Մկրտիչ Էմին, որ իւր գործովքն եւ երկասիրութեամբ անմոռաց պիտի մնայ հայ մատենագրութեան մէջ, ուղած է անմահ հացընել իւր անունն ուրիշ ոչ նուազ արդիւնաւոր ձեռնարկութեամբ մը: Նորագոյն տեղեկութեան մը համեմատ՝ սոյն գիտնականը կտակած է 10.000 ռուպլի դրամագլուխ մը ուսումնական-գրական մրցանակագրութեանց: Չեռնարկութիւնը՝ աւելորդ է ըսել, մեծ արդիւնք կրնայ յառաջ բերել:

ԹՂԵԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԹՐՈՆՍԻԼԱՆԵՐԻՑ ԵՂԻՍԵՐԹԱԳՈՒՄ ՔԵԼԱՔԻՆ
ՀԻՐՈՐԵՐԱԿԱՆ ԵԹԵՐՆԱԿԱՐԱՆԵՐԸ

Եղիսաբէթոպոլիս, 13 ինիստ. 1890:

Կերլայի հրապարակական յիշատակարանաց վրայ 1889ին Հադրիթի մէջ յօդուած մը հրատարակած էի: Եղեւի՜ք քաղաքին ամէն յիշատակարաններն մէջն առնուած չէին, զստոնք յարմար աւթին կը ծանօթացնեմ:

Այժմ գտնուելով Թրանսիլվանիոյ հայաբնակ քաղաքներէն երկրորդին՝ այսինքն Եղեւսթեթոպոլիս (Պաշպալովի) մէջ, աչքէ անցուցի հրապարակական մեծագոյն շէնքերն: Տպարարութիւնը գրեթէ այն է, զոր սովոր է հայաբնակ տեղ մը աղքէկ ազգայնոյ մը վրայ, Հոս ալ Կերլայի պէս վաղեմի Հայոց մէկնանուած արեւելեան շուկայ, փառաւոր եկեղեցի, հայկական վանք (վանեակոյ միաբանից), հայախօս ժողովուրդ, նոյն տեսակ կերպարանքներ, նոյն սովորութիւններն են:

Ստոյգ է Եղիսթեթոպոլիս հայ ժողովուրդը թուով նուազ է Կերլայինէն, եւ դիտութեամբ ու կրթութեամբ, ինչպէս նաեւ հարստութեամբ անկէ ետ է. երկտարաբար ալ այնչափ տեղեակ չեն հայերէնի, որչափ Կերլայիները, սակայն միւս կողմանէ կը գտնեմ, որ հայերէն գիտցողներն —

այսինքն՝ 45 տարեւէ վեր եղողները — համեմատութեամբ շատ աւելի վարժ են հայերէն խօսելու մէջ եւ լաւագոյն քան Կերլայիները, Ասոր պատճառն անտարակոյտ այն է՝ որ ասկէ 40—50 տարի յառաջ տղայք Միթիթարեանց տեղական դպրոցը կ'երթային, եւ հոն միայն հայերէն լեզուն կը լսէին վարդապետներէն: Զայս, այնչափ աւելի ապահովութեամբ կրնանք ենթադրել, որչափ դիտողք թէ այն միջոցին չկար այստեղ հայ վարդապետ մը որ դիտար հաճողարեւն: Մինչդէռ Կերլայի մէջ հայերէն լեզուի մէջ կարգաւորեալ դպրոց եւ ոչ ալ վարժապետ կար, որ ի վիճակի ըլլար հայերէն լեզուն սորվեցնել: Ասով ետքիները մնացել իրենք իրենց, մանաւանդ թէ բուրովին իրենց ախորժակայն ու քմացք յանձնուած լեզուին:

Պաշպալովի մէջ, պարագայից փոխուելովը, դպրոցին վարչութիւնը քաղաքը ձեռք առաւ, եւ զայն ուրիշ տեղ փոխադրելով՝ հայերէն լեզուին ուսումն մը քան զոր նուազեցաւ: Միւս կողմանէ քաղաքին փոքրութիւնն ու աննշանակ ըլլալն, հարգապարտութեան արագութիւնն ու դիտութիւնը, եւ բախտ փորձելու անորժանքը, դարձեալ բարձրագոյն եւ պետական պաշտօններու հասանելու փափաքն երիտասարդներն ուրիշ տեղ տալու եւ կը տանի ցայտը բարձրագոյն ուսումներ սորվելու: Եւ անգամ մը հեռացողներն կամ ամենեւեւ քաղաքը չեն դառնար, եւ կամ թի՛ք կը դառնան, այն մանկութեան օրերն սորված թի՛ք մը հայերէնն ալ բուրովին մոռացած կ'ըլլան:

Տարակոյտ չկայ որ այսպէս յառաջ երթալով, ինչպէս Թրանսիլվանիոյ ուրիշ քաղաքներն, նոյնպէս ալ հոս չէ թէ միայն ազգային ոգին, այլ եւ Հայերն օր ըստ օր կը նուազին, եւ ժամանակաւ պիտի մնան լոկ պատմական տիտը հեծերն:

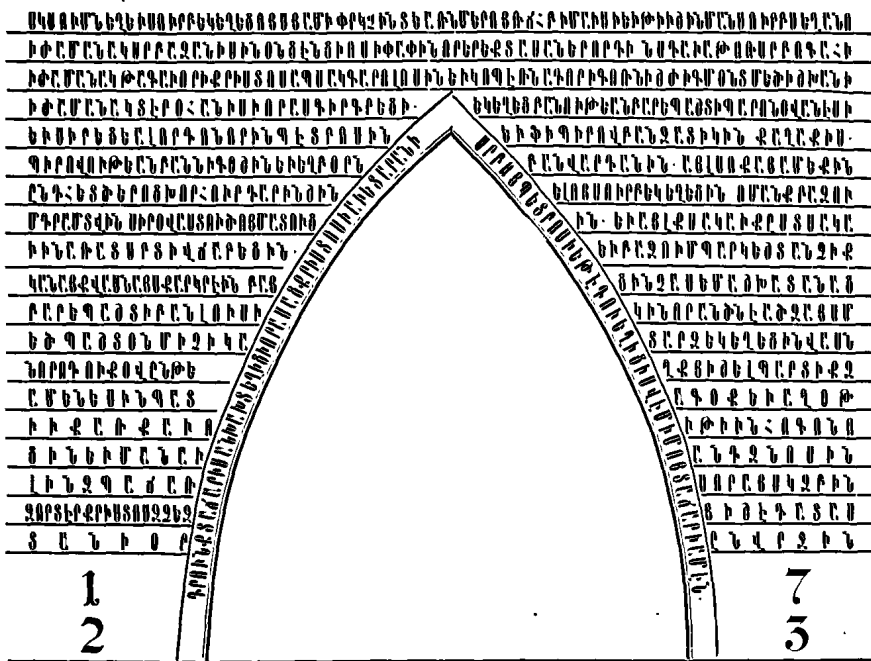
Թեպէտ քաղաքի մէջ, ինչպէս ըսինք, հայ լեզուն աւելի զարգացած ըլլայ շնորհիւ Միթիթարեան հարց, այսու ամենայնիւ Կերլայի չափ հարուստ չէ հայատառ. հրապարակական յիշատակարանաց կողմանէ: Բայց կար մասնաւորապէս յիշուելու արժանի յիշատակարան մը, որ թէ նուրիշեան, թէ գեղեցիկութեան եւ թէ ընդարձակութեան կողմանէ՝ Թրանսիլվանիոյ ամէն հին հայ յիշատակարանները կը գերազանցէ: Կերլայի Մարմանիտեան տաճարին դիմաց յիշատակարանը 1724 թուականը կը կրէ՝ մեր այսմ յիշելըն անկէ մէկ տարի հնաւոյն է: Այս ալ անոր պէս՝ Էմին ժամ ք կողուած եկեղեցւոյն կողմնակի դրան վրայ է:

Այս եկեղեցին թէեւ բուրովին անկասան կերպով ու նախնական սճով շէնուած է, բայց եւ այնպէս հնութեան ամէն նշաններն ունի եւ շատ գեղեցիկ է: Վրան տեսնուած տանուածութիւնն ու անկանոնութիւնը ճիշդ գաղափար կու տայ դիտողին, թէ ինչ վիճակի մէջ կրնար եղած ըլլալ այն միջոցին ճարտարապետութեան արուեստն այս տեղանքը:

Հանդերձ այսու՝ մարդ չի կրնար ըստ բաւականի դրամանէ եկեղեցւոյն կողմնակի դրան կանոնաորեալ ձեւին ու քանդակին գեղեցիկութեան վրայ: Եղեւի՜ք գուռը գոթական ճարտարապետութեամբ շէնուած է, ուստի եւ բուրովին կը տար-

բերի բուն շէնքէն եւ շէնքին ոճէն եւ նաեւ մեծ գունէն, որ շատ հասարակ ու ազեղ է:

Այս դրան արձանագրութիւնն այնպէս ինչպէս որ եւ այստեղ յառաջ կը բերեմ:

Թէպէս եկեղեցւոյ այս դուռը շատ մեծ չէ՝ հազիւ երեւոյ մեզրէ քիչ մ'աւելի, սակայն սաստիկ փափուկ եւ աղնիւ քանդակուած է: Յիշատակարանն ըստ բաւականի մաքուր է եւ ընթեռնչի վարժ աչքի մը համար, միայն քանի մը սեղ ինչ ինչ տառեր քանդակագործն դիմամբ կամ ակամայ դուռ է թողած, ինչ ինչ տառեր ալ ժամանակը շնորհ է: Սենք ամբողջ արձանագրութեան ընթերցումն այստեղ կը գնէնք, լրացնելով պակաս մասերն:

Սկսեալ եղեւ սուրբ եկեղեցոյ յամի Փրկչին Տեառն մերոյ ՌՃՀԲ ի Մախի եւթ իւ շինման սուրբ սեղանն | ի ժամանակ օրբազանիս ինծեղենցիսոր Փափին որ երեքտասներորդի նոգաւ աթոռ սրբոյ Գահի | ի ժամանակ թագաւորի քսապակ Գարդուսին եւ Կապէռնագորի Գրուսիշ Թիգրման մեծ իշխանի | ի ժամանակ Տեառն Օհանիսի որ առ զիր դրեցի: | եկեղեցեանութեան բարեպաշտի պարոն Օվանէի եւ սիրեցեալ որդոյ նորին Պէտրոսին | եւ Ֆիպրիով բան Զատիկին բաղաբիս | Պիրավութեան բան Նիկոլային եւ եղբոր բան Վարդանին: այլ սղջայ ամեն(ն)քին | ընդ հետ ծերոց խորհուրդ արին շինելոյ սուրբ եկեղեցին: Եմանք բազմ(մ) դրամ աղին, սիրով Աստուծոյ մաստոյցին: եւ այլք սակաւք ըստ սակաւ(ւ)ն տուտ

սրտի վճարեցին: | եւ բազում պարկեշտ ունի(ն)ք | կանայք վանն Աստուծոյ քար կրէին: բայց ինչ առեմ աշխատանաց | բարեպաշտի բան Լուսիկին որ անծն էած զայս մեծ պաշտոն մի(ն)չ ի կատար զեկեղեցին: վանն | (ն)որ դուք օվ ընթե(րց)ղք յիշել պարտիք շամենեսին պատ(ար)ազգք եւ ազգթ իւք առ քաւ(մ)ութիւն հոգոյն եւ մանաւանդ զնոսին (?) լին պաւ(տ)ճառ սարայ սկզբին | զոր Տէր Քրիստոս զեղ | յիշէ գատաւանի օր(ն) վերջին: ¹⁷/₂₃

Իսկ կամարանէի դրութիւնն է՝ Դրունք տաճարիս անի(ս)տ եղլիցի որ առաց Քրիստոս ի աւետարանի սրբոյ Պետրոսի եթէ Դու եղցես վեմ ինչ տաճարի, ամէն:

Ինչպէս վերն յառաջ բերուած արձանագրութեան օրինակին մէջ կ'երևայ իւրաքանչիւր տողն ստորագծուած է:

Կ'երևայ թէ սաստիկ կարծր փայտէ շինուած դրան վրայ ալ փորուածքներ, մետաղեայ դուռեր եւ զունարոն ծաղիկներ կային ժամանակաւ: Բայց մանաւանդ վերջիններն այժմ եղծուած են եւ միայն հետքն հազիւ կ'երևայ:

Այս է քաղաքին ամենէն հին եւ միանգամայն ամենէն աւելի մտադրութեան արժանի յիշատակարար:

Պենետիյ միաբանք, որ Միխիթարյ մահաւանէն քիչ ետքն հոս հաստատուած կ'երեւան, ունին ընդարձակ փառատուն եւ գեղեցիկ եկեղեցի մը: Աւաջնոյն մէջ այժմ միաբան մը միայն ըլլալով՝ վարձու տրուած են ամէն սենեակները: Զականակ կողման քեանայարկ խցերը կը գործածուին իբր խանութ, իսկ վաղեմի գաղտնիներն իբր մշտնոյց: Մեծ շէնքին ծակատին վրայ, — որ քա-

ղաքիս ամենէն ընտիր շէնքերէն է եւ քաղաքին առաջին տեղը շինուած, — վերն հաստատուած է Միաբանութեան նշանը, իսկ վարը գլխաւոր մահաւանքին վրայ իբր երեք մեզր երկոյն քարեղէն տախտակ մը կայ, որուն սեւ յատակին վրայ փարգրուած է՝ երբեմն սակեղօժ գրեթով, Սաղմանեղօսին յաջորդ խօսքը հայերէն մետրոպեան տառերով:

ՄԻ ՄԵ.Չ. ՏԵՐ ՄԻ ՄԵ.Չ. ԸՅԼ ԸՆՈՒՄԵՆԻ ԻՌԻՄ ՏՈՒՐ ՉՓՄԸՍ

Եւ անմիջապէս ասոր տակը լատիներէն.

NON NOBIS DOMINE NON NOBIS SED NOMINI
TUO DA GLORIAM.

Առանց նշանակութեան չէ այս խօսքը փառաւոր շէնքին ծակատին վրայ:
Վստատան անմիջապէս կից է, բայց ուրիշ

փողոց կը նայի՝ եկեղեցին, որ այս յիշատակարանն ունի ծակատին վրայ.

Ի ՓՄԸՍ ԸՄԵՆՈՐ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹՆ
ԵՒ Ի ՊԸՏԻ ՄՐ ԸԾԸԾԻՆԻ
ՅԸՆՈՒՆ ՄՐ ԸՈՒՐԵԼՈՅ ՊԵՏՐՈՍ ԵՒ ՊՕԳՈՍ
Ի ՀԸՐՅ ԸՆՏՕՏԵՆԵՅ

Ասոր տակն անմիջապէս

HANC AEDEM PETRO ET PAVLO
NATAEQVE PARENTI
EXTRVXIT RELIGIO
PIETASQVE ANTONIANA

Այս յիշատակարանէն յայտնապէս կը տեսնենք՝ թէ 1. Եկեղեցին 1796ին կանգնուած է. եւ 2. Միաբանութիւնն այն ատեն ինք զինք ոչ թէ Միխիթարեան, այլ Առաքնեան կ'անուանէր:

Անծանօթ է թե երես շատերուն որ Պարսն

Ռաֆայէլ Ղարաման քաղաքիս մեծ բարերարներէն մէկն էր: Ի մէջ այլոց հիմնարկած է գաղութը մը, որ ցայսօր իւր անունը կը կրէ: Դպրոցին վրայ կայ իւր զինանշանը, տակն հետեւեալ լատին յիշատակարանով.

INSTITUTUM RAPHAELINUM
PUELLARUM GENTIS ARMENAE
L. R. CIVITATIS ELISABETHOPOLEOS
FUNDATUM
PER EQUITEM ANGLICUM LONDONENSEM
ALEXANDRUM RAPHAEL
ANNO MDCCCXXVII V^{TA} MENSIS APRILIS

Ինչպէս յիշատակարանն կ'երեւայ, այս դպրոցն 1827ին սկզբնաբար հայ աղջկանց համար կանգնուած էր հիմնադրեն, սակայն այսօր մանչ տղաց տարրական դպրոցն է:

Ընտարակցոյ քաղաքին ամենէն նշանաւոր շէնքն է Լայոց մեծ եկեղեցին իւր սակեզօծ աշտաբաններով, որ Լուսաւորացոց թագաւորին գտեր Ս. Եղիսարեթի անուամբը կոչուած է: Եկեղեցւոյ եօթը խորաններու մէջն ամենէն գեղեցիկն է աւագ խորանն որ բոլորովին սակեզօծ է: Եկեղեցւոյն ծակաւորն վրայ հետեւեալ յիշատակարանը կայ, բայց ոչ հայերէն.

DEO
ELISABETEQUE
PROTECTRICI SVAE
ARMENA PIETAS
EXSTRVXIT

Այս եկեղեցւոյն մտադրութեան եւ յիշատակութեան արժանի սուրբ սպասուց եւ անօժոյց վրայ ուրիշ առթիւ:

Եղիսարեթապոլոյ մէջ Լայոց վերաբերեալ ուրիշ արտաքին յիշատակարան չկայ, բայց միայն մէկ քանի հայատառ տապանաքար:

ՅՈՒՂ. ԱՆՅԾԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՅԱԿԱՆ

ՆՈՐԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Նաւարկութիւն մ'այլ ծովագնաց
Մալկանացու կնանքն է մարդուն .

Տըկար Նուխս դէմ փոթորկաց
Քանն հողմունք կը զարթնուն .

Բախան է նըստեր վերեւ դնին,
Կոկուէ ասդին եւ անդին .

Մարդիկ յուսով մերթ աղեկին
Եւ մերթ վախով կ'աստանդին .

Մէկը յաշող կ'ընէ ուղին,
Միւսը ծախորդ իւր ծամբան .

Բայց ի վերջոյ ամենը կ'ուղղին
Ի նոյն վախճան, — մէկ դավան:

Herder.

Թրգմ. Զ. Յ. Տ.

ԱՐՈՐԵՍՏՈՐԱՅԷՆ

ԲԺՇԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ՏՐ. ԶՈՒԹ ԴԵՂԻՆ ՎՐՈՑ

Դիւլ-կն շաբաթներն
(Medic. Wochenschrift)
ի Պերլին հրատարակեց
Յաւուար 15ի թիւով
նոր տեղեկութիւններ
Բոխի դիւտին վրայ՝ նոյն
խկ Բոխի գրչէն: Այս
հաստանին ամբողջական
թարգմանութիւնը կը

գնենք հոս:

«Սերու ամիս կայ որ հրատարա-
կուած են այսուցախտի գէմ'նոր գեղով
եղած փորձերը, եւ շատ բժիշկը գեղն
ստանալով կրնան անձնական փորձերով նոյն գե-
ղին յատկութեանցը ծանօթանալ: Յորապէս ցայժմ
լոյս տեսած հրատարակութիւններէն եւ ինձ ուղ-
ղուած գրաւոր տեղեկութիւններէն կրնամ դատել,
իմ' տուած տեղեկութիւնքս յընդհանուրն առեալ
լէ հաստատութիւն թուրքիւն: Աւ հասարակ միտքան
են ամէնքն յայնմ՝ թէ գեղն այսուցախտաւոր խոչ-
մածին վրայ յորոհի աղբեղանիւն ինձ ինչ, ուստի
եւ այս նուրբ եւ ազնուութեամբ հակադէմքի փ-
նջը կրնայ բորձածուիլ իբրեւ տիրական մը խառն
մտացքն եւ դորեւտակին եղող այսուցախտաւոր
հիւանդութեանց: Նաեւ գեղին բառիւն վերութեան
նկատմամբ տրուած տեղեկութեանց մեծ մասը կը
հաստատէ՝ թէ շատ հիւանդաց վիճակին ստաւել
կամ նուազ քաղաքում տեսնուած է, եւ այն՝ սա-
կաւժամանակեայ դարձածութեամբ գեղին: Տեղե-
կութիւն արուեստաւ ինձ նաեւ՝ թէ ոչ ասպա գե-
ղաց մէջ նաեւ քիչ-քիչում են լինվին շատ հիւանդ-
ներ: Բոլորովին անհոգական է այն կարծիքն ալ՝
թէ այս գեղն՝ երբ այսուցախտն արդէն շատ յա-
ռաջացած է, ոչ միայն վտանգաւոր կրնայ ըլլալ, որ
բոլորն ընդունելի է բուրդիւն, այլ թէ նոյն ին-
այսուցախտն ինչ-որոցմէն առջին, ասորի եւ ըն-
տալի է: Եւ իսկ մեկուկէն ամառ ժամանակ քաղա-
քային անկերպանոցին մէջ ի Mosbit կրցայ իբր 150